

Het gezin als object en als factor in enkele onderzoekssectoren

Samenvatting discussies Woudschotendagen V.S.W.O./SISWO - 1963.)*

De Woudschotendagen 1963 van de Vereniging van Sociaal-Wetenschappelijke Onderzoekers en de Stichting Interuniversitair Instituut voor Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek hebben twee dingen bijzonder duidelijk gedemonstreerd.

Zij hebben in de eerste plaats het nut aangetoond van het onderscheid tussen het sociologisch onderzoek, waarbij het gezin als primair object in het geding is, en het onderzoek waarbij alleen sprake is van gezinsfactoren of gezinsvariabelen in een studie, die primair niet een direct gezinssociologisch karakter heeft. En in de tweede plaats hebben zij duidelijk gemaakt, dat het gezin als object van onderzoek in de Nederlandse sociologie nog slechts zelden naar voren is gebracht, terwijl gezinsfactoren in welhaast elk sociaal onderzoek enige rol spelen.

Beide punten hangen nauw met elkaar samen. Zij zijn ook niet bepaald nieuw of verrassend. Toch mag men de organisatoren van deze dagen erkentelijk zijn voor de gelegenheid die zij hebben geboden, om deze zaken weer eens duidelijk aan de orde te stellen, zulks aan de hand van de zes voor deze bijeenkomst afzonderlijk voorbereide sub-thema's.

Reeds het eerste onderwerp, *gezin en wonen*, dat schriftelijk was ingeleid door Drs. F. Grunfeld, bracht de hier gereleveerde problematiek in haar volle omvang onder de aandacht.

Zoals door de inleider duidelijk werd gesteld, is het sociaal onderzoek ook in ons land naar de relaties tussen gezin en wonen vooral in de jaren na de Tweede Wereldoorlog gegroeid uit een reeks van behoeften aan praktische kennis ten dienste van woningbouw en ruimtelijke ordening. Nu de beleidsinstanties te maken kregen met het ontwerpen en bouwen van steeds groter aantallen woningen voor mensen, waarvan men niet veel anders wist dan dat zij woningzoekenden waren, en men tegelijkertijd woninggroepen in toenemende mate ook als stedenbouwkundige elementen ging gebruiken, groeide ook de behoefte aan kennis omtrent de aard van de woonbehoeften en woonwensen van deze woningzoekenden. Terwijl vroeger de architect rekening hield met allerlei kenmerken van het gezin in kwestie, waarvoor hij zijn ontwerp maakte, ontstond nu een behoefte aan veel meer algemene kennis over de sociale structuur van de categorie woningbehoevenden en over tal van sociologische feitelijkheden, waaruit de aan de woningen te stellen eisen mede zouden kunnen worden afgeleid.

*) Voor de samenstelling van dit verslag is gebruik gemaakt van de zes in het verslag genoemde schriftelijke inleidingen, van de verslagen der gevoerde discussies over vier van de zes sub-schema's (over consumentenonderzoek en bedrijfssociologisch onderzoek waren geen verslagen beschikbaar), en van de samenvatting van Prof. De Moor. De samenstelling en redactie van het verslag werd verzorgd door H. M. Jolles.

De in dit verband verlangde gegevens waren niet alle van strict gezins-sociologische aard. Zo zou men bijv. kunnen wijzen op allerlei individuele handelingen, gedragswijzen, behoeften, die door de bouwer woningtechnisch moesten en konden worden vertaald. Doch in sterke mate waren de door de woningbouwinstanties gestelde vragen toch wel specifiek gericht op het gezin als sociale groep en zijn dynamiek, op de aard van de interactie der gezinsleden, hun bezigheden en behoeften als leden van het gezin, hun woonwensen, de verscheidenheid van gezinstypen en andere gezinsvariabelen. Het onderzoek, dat op deze vele vragen het antwoord had moeten geven, is slechts in zeer bescheiden mate op gang gekomen. Daarbij heeft zich het merkwaardige feit voorgedaan, dat dit onderzoek wel verschillende sociologisch interessante detailinzichten over de samenhang tussen gezin en wonen heeft opgeleverd, doch dat het als onderzoek ten dienste van het woningbouwbeleid eigenlijk geheel is mislukt. Voor dit laatste, dat in de discussie op Woudschoten nogal omstandig ter sprake is gekomen, zouden verschillende redenen ter verklaring kunnen worden gegeven.

In de eerste plaats is het merendeel der gehouden onderzoekingen, methodologisch en onderzoektechnisch zwak van opzet, in te sterke mate beperkt geweest tot woonbehoeften en woonwensen van individuen als zodanig, zonder een voldoende duidelijke relatie met het functioneren van het gezin als sociale eenheid. Ten tweede heeft het onderzoek vaak geleden onder de omstandigheid, dat slechts gegevens konden worden verkregen over een bestaande, veelal woontechnische of sociaal onbevredigende, situatie, welke gegevens niet zonder meer bruikbaar konden zijn voor nieuw te bouwen huizen, terwijl men hieruit ook geen steun kon verkrijgen voor de vraag of al dan niet bepaalde nieuw in te voeren elementen aan de verwachtingen zouden voldoen. Ten derde was een evaluatie door onderzoek van zulke nieuw ingevoerde elementen door bestudering van het daarvan gemaakte gebruik na de realisering meestal daarom niet uitvoerbaar, omdat de woningontwerpers zelden expliciet zijn ten aanzien van de sociale bedoelingen, die zij met de invoering van deze nieuwigheden hebben gehad. Men heeft dan dus geen toetsingsmateriaal. Ten vierde is het sociaal onderzoek in deze sector in ernstige mate belemmerd door het feit van de woningnood en bijgevolg door de omstandigheid, dat bij de toewijzing van woningen veelal in sterke mate geheel andere factoren gelden dan het optimaal bij elkaar passen van gezin en woning. De onderzoeker die bijv. de aldus gehuisveste gezinnen moest enquêteren naar hun woonbevrediging, werd daardoor in zekere zin het slachtoffer van een onoprechte probleemstelling. Aan de andere zijde moet men erkennen, dat bij een geheel vrije woningmarkt de behoefte aan sociologisch researchmateriaal zich waarschijnlijk niet, althans niet in die mate, zou hebben voorgedaan. Ten slotte dient nog te worden gememoreerd, dat de woningbouw als economisch proces in de naoorlogse periode in zo sterke mate door factoren als bouwtempo en kosten werd bepaald, dat de gegevens uit het sociologisch onderzoek ook uit dien hoofde niet van grote importantie konden worden voor het beleid in deze.

Ondanks dit negatieve resultaat van het toegepast onderzoek voor de stedenbouwkundige praktijk hebben onze research-ervaringen in deze sector toch wel in bescheiden mate onze wetenschappelijke kennis van deze materie verrijkt. Wellicht zou zij in de toekomst nog belangrijk kunnen worden uitgebreid, wanneer ook los van praktische vra-

gen het onderzoek op dit terrein zou kunnen worden ontwikkeld. Hiertoe staan verschillende wegen open, waarbij in ieder geval de gezinsdynamiek als uitgangspunt de voorkeur verdient boven de woning.

Zoals Grunfeld ook reeds heeft gesteld, is wonen meer dan een ergens verblijven. Wonen is een bij zich en de zijnen thuis zijn, d.w.z. een zich bevinden in de ruimte die men zich gecreëerd heeft met het oogmerk er te wonen. Ons wonen is als het ware een verwijding van het eigen ik. Een van de problemen van pasgehuwden is dan ook het tezamen wonen, d.w.z. het op elkaar afstemmen en tot een nieuw geheel vormen van de twee individuele wijzen van wonen, want als het goed is moet men zich in dezelfde ruimte gaan thuis vinden. Voor het kleine kind is wonen lange tijd niet meer dan het verkeren in de ruimte waar vader en moeder zijn. Eerst geleidelijk krijgt het wonen voor hem een eigen gestalte. In de loop van het individuatieproces ontstaat dan ook behoefte aan een eigen leefruimte, een eigen kamer.

Door een dergelijke benadering krijgen wij bij onderzoek van het wonen verbinding met de groepsdynamica, de ontwikkelingspsychologie, de persoonlijkheidsleer, e.d. Wij stoten nu onmiddellijk op interactie-processen in het gezin, waarbij de relatie gezin-wonen van directe relevantie is.

Voorlopig zijn nog alleen cultuur-filosofische en psychologische (in casu psychologisch-fenomenologische) aanzetten voor een dergelijke benadering aanwezig. We zullen deze aanzetten in de sfeer van het sociaalwetenschappelijk onderzoek van het wonen operationeel moeten maken. Dan pas kunnen we doordringen tot de activiteit en de beleving van het wonen in gezinsverband en tot de verschillen hierbinnen naar leeftijd, positie in het gezin, enz. De als resultaat daarvan te bereiken gedifferentieerde synthetische kennis (ter onderscheiding van de overwegend analytische aspektkennis van het wonen waarover wij thans beschikken) stelt ons dan in staat, geabstraheerd van bepaalde concrete woonsituaties, op gezinssociologisch relevante wijze iets te zeggen over wat de voorwaarden zijn voor het wonen voor de verschillende gezinstypen naar gezinsfase, sociaal-cultureel niveau, enz.

Het is echter voorlopig nauwelijks denkbaar dat deze benaderingswijze bij het toegepast onderzoek in de sfeer van stedenbouw en planologie tot ontwikkeling zal kunnen worden gebracht. Daar zal men echter wel het onderzoek alvast kunnen ombuigen naar de methode van de factoranalyse zoals deze bij onderzoek van het wonen o.a. is toegepast door Chombart de Lauwe.

De situatie ten aanzien van het probleemcomplex *gezin en vrijetijdsbesteding*, waaromtrent een uitvoerige beschouwing van Drs. H. Philipsen ter beschikking stond, lijkt voorshands weinig gunstiger.

Zoals de inleider omstandig betoogde, is ook hier de belangstelling ontstaan uit vragen, die de maatschappelijke praktijk en het beleid stelden over de stand en ontwikkelings-tendenties in de vrije-tijdsbesteding. En ook hier is geleidelijk aan de belangstelling voor gezinsvariabelen hierbij gewekt.

De sociologie van de vrije-tijdsbesteding kenmerkt zich thans nog voornamelijk door zijn gerichtheid op cultuurpolitieke vraagstukken en macro-sociale samenhangen en tevens door zijn survey-karakter. Daardoor heeft de studie van gezinsfactoren hierin toch nog steeds een zeer bescheiden plaats ingenomen.

Ook als het accent valt op macro-sociologische verbanden, mag niet vergeten worden, zo stelde de inleider, dat de mens elke beslissing ten aanzien van de besteding van zijn vrije tijd in feite neemt in het kader van kleine groepen als het gezin en netwerken van familieleden en vrienden, en de grotere structuren, waartoe deze behoren. Wanneer men zich voorts realiseert, dat blijkens CBS-gegevens 90% van de vrije tijd wordt doorgebracht met gezins- of familieleden, dan lijkt het in het bijzonder toch wel aanmerkelijk, dat de processen in de kleine groepen van gezin en familie van grote betekenis zijn voor het inzicht in de differentiatie van de vrije-tijdsbesteding. Daarbij is het ongetwijfeld zinvoller onderzoek te verrichten uitgaande van de vraagstelling: hoe beïnvloeden de gezinsvariabelen de vrije-tijdsbesteding, dan van de omgekeerde vraagstelling uit. Pas daarna zullen wij ons moeten richten op de interdependentie van gezin en vrije-tijdsbesteding, waarbij naast disruptieve ook integratieve functies van deze laatste voor het gezinsverband de aandacht zullen moeten hebben. In deze interdependentie-studies zullen voorts ook weer macro-factoren als sociaal-milieu, kerkgenootschap, e.d. de hun toekomende plaats dienen in te nemen.

Philipsen meent, dat wij thans met het onderzoek op dit terrein aan het begin staan van een nieuwe fase. Het na te streven onderzoekstype zou wellicht het best, in de termen van Van Leent, aldus schematisch kunnen worden aangegeven:

macro-factoren ↔ meso-factoren ↔ micro-factoren ↔ **VTB**.

In dit schema komt aan de gezinsvariabelen een belangrijke plaats toe. Onder deze kunnen o.m. worden gerekend: de tijd in het gezin besteed aan arbeid en huishoudelijke verplichtingen; de taakverdeling tussen man en vrouw, waarbij het door Elisabeth Bott ingevoerde onderscheid tussen „segregated” en „joint conjugal” rolrelaties der echtelieden van betekenis is te noemen; de autoriteitsstructuur van het gezin; de gezagsuitoefening in het gezin; en de onderlinge band der gezinsleden. Daarnaast zijn als externe variabelen te noemen: de aard van het netwerk van informele contacten en de plaats, die het gezin in dit netwerk van relaties inneemt.

Aan dit type onderzoek moet in feite nog alles worden gedaan. De ter conferentie gevoerde discussie richtte zich dan ook overwegend op allerlei kwesties, die met het op gang brengen van dit onderzoek verband hielden. Zo werd de vraag gesteld of men niet de greep op het gezin als zodanig zou verliezen als gevolg van het zo diffuse karakter van het netwerk van informele relaties der afzonderlijke gezinsleden. Aan de hand van het voorbeeld van kinderen, die bij vriendjes televisie kijken en vervolgens druk uitoefenen op hun ouders om ook een tv-toestel te kopen, werd geïllustreerd, dat toch telkens weer het gezinsniveau als zodanig in deze wijze van bestudering van vrije-tijdsbesteding in micro-sociaal verband in de centrale aandacht terugkeert. Een verwant probleem is voorts dat van de constructie van een gezins-netwerk van relaties uit de netwerken der afzonderlijke gezinsleden.

Veel aandacht werd voorts besteed aan het door Philipsen sterk beklemtoonde onderscheid in macro-, meso- en micro-niveau. Men vroeg zich af welk nut dit onderscheid kan hebben als eenzelfde verschijnsel op alle niveau terugkeert. Ter verdediging kan evenwel worden aangevoerd, dat men hier te maken kan hebben met onderscheiden onderzoekstechnische ingangen; dat voorts factoren in het macro-niveau zelf bepaalde consequenties op micro-niveau kunnen hebben zonder geheel in deze laatste op te gaan; en ten slotte dat macro-factoren op een micro-niveau aanzienlijke nuances kun-

nen vertonen, bijv. door de invloed van beeldvorming die ten aanzien van hen plaatsvindt.

Een laatste punt, dat in verband van dit sub-thema vermelding verdient, is de betekenis van de gezinsdynamiek in de tijd en de rol der onderscheiden gezinsfasen bij de vrijetijdsbesteding. Het onderzoekmodel dat door de inleider is verdedigd, dient ook in deze richting verder te worden uitgebouwd. De verschuiving in de tijd kan bijv. een wisseling in de gezagsstructuur tot gevolg hebben, bijv. wanneer twee of meer kinderen een grote mate van zelfstandigheid hebben verworven en dan op sommige terreinen zelfs leiding geven aan de ouders.

De bespreking van dit sub-thema versterkte bij de conferentiedeelnemers de overtuiging, dat de door Philipsen gewezen weg uitstekende perspectieven ook voor het gezinssociologisch onderzoek kan bieden. De mogelijke betekenis van deze meer gedifferentieerde aanpak voor het maatschappelijk beleid werd tevens nadrukkelijk onderstreept.

Het gezin in het consumenten-onderzoek, waarover een bijdrage van de hand van Dr. J. J. M. van Tulder ter beschikking stond van de conferentie, is als materie duidelijk anders gestructureerd dan de beide voorgaande. Het gezin neemt hier principieel een andere plaats in. Men kan hier niet primair spreken van gezinsonderzoek, doch als te verklaren variabele is er slechts de koopdaad. Het gezin en het onderzoek van het gezin komen hier slechts aan bod in zoverre als het gezin, hoe dan ook gedefinieerd, als verklarende variabele bij deze koopdaad van belang kan zijn. Het gaat hier bovendien niet om de koopdaad in abstracto, doch om het kopen van een bepaald artikel, zo nodig nog gevarieerd naar al die kenmerken die het met betrekking tot de gezinsvariabelen tot een apart artikel maken.

Het onderzochte artikel staat in dit type onderzoek dus centraal. Dit neemt niet weg, dat in een aantal gevallen gezinsfactoren een min of meer belangrijke rol kunnen spelen. Zo is een belangrijk onderscheid in deze te maken tussen gezinsartikelen en persoonsartikelen. Soms blijkt, dat de producenten er naar streven, van een gezinsartikel (bijv. radio's, auto's) een persoonsartikel te maken ten einde de markt voor dat artikel te vergroten. In dat geval kan het van betekenis zijn, de gezins-gebondenheid van het artikel in kwestie te leren kennen. Een volgende mogelijkheid van de betekenis van gezinsfactoren is de verklaring van het tot stand komen van de koopdaad. Hier spelen verschillende elementen een rol, w.o.: wie van de gezinsleden speelt hierbij een rol en hoe; wanneer ontstaat de behoefte; wie constateert deze behoefte; vindt gezinsbe raad plaats en zo ja hoe; wie neemt de uiteindelijke beslissing. Door deze en dergelijke vragen komt de gezinsstructuur tot op zekere hoogte toch wel in het gezichtsveld van de onderzoeker. Het is dan veelal de reclame, waarin het resultaat van dergelijk onderzoek tot uiting komt.

Bij het consumentenonderzoek is voorts de fase van de gezinscyclus van enig belang. Dit blijkt bij sommige artikelen tot belangrijke verschillen te leiden, terwijl andere artikelen indifferent zijn ten opzichte van de gezinsfase.

Hoewel het consumentenonderzoek in zijn huidige stadium van ontwikkeling nog niet veel te bieden lijkt te hebben aan gezinssociologisch inzicht, mag men hieruit toch niet zonder meer afleiden, dat het hiervoor van geen betekenis is. Men kan instemmen

met de conclusie waartoe Dr. Van Tulder in zijn betoog komt, nl. dat de nu bereikte kennis een uitgangspunt kan zijn voor de studie van het waarom van het al of niet aanwezig zijn van samenhang tussen bijv. levenscyclus en consumptie en de gezinsfactoren, die bij de koopgewoonten een rol spelen. Bij bescheiden verwachtingen kan het nader bestuderen van het gezin als consumptiegroep ons zeker nog iets leren over de sociologie van het gezin.

Belangrijker perspectieven biedt, althans op het eerste gezicht, de relatie *gezin-onderwijs*. De inleider van dit sub-thema, Dr. M. A. J. M. Matthijssen, heeft zich in zijn bijdrage beijverd, in een centrale hypothese gezin en onderwijs te zien als twee sociale systemen, waarvan de pedagogische intenties optimaal tot verwezenlijking zouden kunnen komen, wanneer het patroon van verwachtingen, normen en doeleinden van beide systemen gelijk gericht zijn. Dit neemt niet weg, aldus de inleider, dat in de praktijk niet sprake hoeft te zijn van een intensieve interactie tussen school en gezin. Deze is ook veelal zeer gering.

Dr. Matthijssen noemde de school een oorspronkelijk als aanvulling van de gezinsopvoeding bedoelde parallelorganisatie, die echter door zijn enorme groei het karakter van hulpinstituut heeft verloren. Het schoolonderwijs is een gigant, die met zijn ingewikkelde sociale structuur en zijn specifiek waarden- en normenstelsel zich als onaantastbaar aan het gezin voordoet. De bijdrage van de ouders schijnt hiernaast te zijn ingekrompen tot een aantal incidentele beslissingen.

Voor de nauwe relaties tussen beide systemen pleiten, aldus Dr. Matthijssen, vooral twee door veel onderzoek mede gefundeerde ervaringen: ten eerste, dat de schoolkeuze in hoge mate afhankelijk is van het sociale milieu van herkomst; ten tweede, dat ook het schoolsucces in sterke mate van dit milieu afhankelijk is. Voor deze feiten is een reeks van verklaringen gegeven, die vrijwel alle gemeen hebben, dat zij de factor, „sociaal milieu” als niet nader te differentiëren gegeven hanteren. Slechts F. J. Rutten wijst in zijn verklaring op de betekenis van tal van gezinsfactoren. Doch het onderzoek is hem tot nu toe op deze ongetwijfeld bruikbare weg niet gevolgd. De hierboven gereleveerde hypothese van de inleider beoogt een mogelijkheid voor dergelijk onderzoek te laten zien, waarbij hij vooral de betekenis van de bestudering van beide waardenstelsels als zeer belangrijk ziet.

De zwakte van dit voorstel in het verband van het conferentiethema — en daarin volgt het ook niet de gedachten van Prof. Rutten — kan men zien in de neiging tot reducering van de mogelijke gezinsvariabelen tot „sociaal milieu” en van dit laatste tot „sociale status”. Het was dan ook te begrijpen, dat de aan Dr. Matthijssens bijdrage gewijde discussies zich vooral richtten op mogelijkheden om de gezinssociologische aspecten van de materie, zoals die in dit onderzoeksvoorstel aan de orde was gesteld, meer in het brandpunt te plaatsen. Daarnaast werd aandacht besteed aan het nader uitwerken en differentiëren van de uitgangshypothese.

Een nadeel van het gekozen uitgangspunt achtte men de te sterke nadruk op het rendementsaspect van de opvoeding. Hierdoor zouden mogelijk onjuiste conclusies kunnen worden getrokken, terwijl ook bij meer kwalitatieve aspecten (bijv. persoonlijkheidsontwikkeling op intellectueel, affectief en volitief vlak) een rendementsbepaling

uiterst lastig zal zijn te geven. Bovendien ligt mogelijk in het rendementoordeel een „elite-ideologie” mede opgesloten.

De discussie maakte nog een ander punt duidelijker, nl. dat in de vergelijking van beide waardenstelsels (of sociale systemen) ook de invloed van andere factoren niet mag worden verwaarloosd. Naast school en gezin zijn dan met name de „peer-groups” van de kinderen, het netwerk van buurtrelaties, e.a.m. te noemen. Ten dele zetten deze groepsinvloeden zich binnen de school door: ook daar vindt men informele groeperingen, zowel bij kinderen als bij leerkrachten, waarvan invloeden uitgaan op het sociaal en cultureel systeem van de school. Voorts werden als factoren nog allerlei variabelen op meso-niveau genoemd: het bedrijf, de plaatselijke overheid, de streek of plaats, e.a.m.

De bezinning op dit vierde sub-thema nogmaals overziende, komt men tot de slotsom, dat helaas ook op het gebied van de relaties tussen gezin en school het gezinssociologische moment nog slechts zwak is ontwikkeld, zelfs wanneer men zich zou beperken — wat Dr. Matthijssen zeker niet heeft bedoeld — tot het zichtbaar maken van gezinsfactoren, die van belang zijn voor de sociologie van het onderwijs. Het lijkt op voorhand reeds onwaarschijnlijk, dat deze gezinsfactoren zich zouden beperken tot de gezagsstructuur (in verband met besluitvorming over de schoolgang en met andere specifieke opvoedingstaken), de waarden t.a.v. de opvoeding en de bemiddeling van het sociaal milieu.

De door mej. Drs. P. Ploeger gegeven beschouwing over *gezinsonderzoek ten behoeve van het maatschappelijk werk* week in zijn thema af van de andere inleidingen. Het ging hier niet om een bepaald facet van het gezinsleven, doch om het komen tot een inzicht in de vraag, welke facetten van dit gezinsleven van betekenis zouden kunnen zijn voor het maatschappelijk werk. Met de aantekening, dat dit maatschappelijk werk primair een praktisch en geen wetenschappelijk doel heeft en in zijn kennisbehoefte voornamelijk wordt bevredigd door kennis van gezinnen met bepaalde problemen in maatschappelijk opzicht, zou men mogen stellen, dat hier toch de verwachtingen ten aanzien van de kennis van gezinsverschijnselen hoog gespannen kunnen zijn. Dit nog niet in de zin van reeds zonder meer bruikbare kennis, doch reeds wel in die van doordachte vraagstellingen en aanzetten tot systematische research. Dit is te meer het geval, omdat het maatschappelijk werk ten aanzien van gezinnen deze in de vervlochtenheid van al hun kenmerken en facetten moet leren kennen.

Mej. Ploeger onderscheidde in haar bijdrage twee hoofdcategorieën van vraagstellingen, t.w. die welke betrekking hebben op kennis van gezinsproblemen, en die welke gericht zijn op de hulpverlening. Bij de gezinsproblemen onderscheidde zij globaal stoornissen in de sociale functies van het gezin in de samenleving en stoornissen in sociaal rolgedrag van individuele gezinsleden. Naast deze twee hoofdvraagstellingen noemde zij nog een tweetal additionele terreinen: de opsporing van latente hulpbehoeften en de organisatiestructuur van het maatschappelijk werk.

De benadering van het gezin, die hiervoor nodig is, zal niet te zeer kunnen werken met de gedachte van gezin als „social system”. Veel probleemgezin-situaties laten juist een zekere diffuusheid in sociaal of cultureel opzicht zien: inwonende familieleden, gescheiden ouders met tussen beide heen en weer zwervende kinderen, etc. Ook zal deze

benadering zeer sterk de tijdsdimensie in rekening moeten brengen.

In de verschillende onderzoeken, die ter toelichting bij elk van deze vier typen van vraagstellingen werden gememoreerd, kwam wel sterk naar voren, hoe diep thans de kloof nog is tussen de behoeften van de praktijkwerker en datgene wat aan getoetste theorie van het gezin reeds beschikbaar is. Uitwisseling van ervaringen en inzichten is hier dringend gewenst.

Van de twee onderscheiden soorten van stoornissen is die van het individuele rolgedrag binnen gezinsverband het meest onderzocht, hoewel sommige van de verrichte onderzoeken een onvoldoende gedifferentieerd researchmodel hanteerden, met te weinig variabelen en een te geringe aandacht voor interveniërende factoren. Hoe gecompliceerd deze zaken kunnen liggen, werd geïllustreerd aan het onderzoek naar de samenhang tussen gezinsonvolledigheid en asociaal gedrag, verricht door Dr. P. Rijksen, waarbij na een onderscheid van de als verklaring ingevoerde factor „verwaarlozing” in materiële en affectieve verwaarlozing bleek, dat deze beide aspecten een volkomen divergerende werking bleken te hebben ten aanzien van de problemen onder studie.

Een enkele Amerikaanse studie gaat reeds in de richting van de andere groep stoornissen, die de functie van het gezin in de samenleving betreffen.

Voor het niet-gestoorde gezin levert o.m. de Engelse studie van Elisabeth Bott goede aanknopingspunten.

De deelnemers aan de beide hierover gehouden discussies gingen in hun bespreking vooral in op de methodologische kwesties, die zich bij deze vorm van gezinssociologisch onderzoek kunnen voordoen. Zo werd gewezen op de mogelijkheid, dat een bepaalde stoornis geen merkbare gevolgen heeft op het functioneren van het gezin of dat door het ingrijpen van maatschappelijke instanties nieuwe problemen worden geschapen. Uit de inleiding was in dit kader reeds de mogelijkheid naar voren gekomen, dat ook het gezin met duidelijk aanwijsbare stoornissen een zekere integratieve structuur kan bezitten waarvan dit maatschappelijk storend element een dragende factor uitmaakt.

Veel aandacht werd ook besteed aan de groepsdynamische benaderingswijze. Door deze te richten zowel op normale als op gestoorde gezinnen zou men bijv. kunnen gaan begrijpen, op welke wijze een optredende storing (bv. invaliditeit van een gezinslid) in dit groepsdynamisch patroon zou uitwerken of hoe dit patroon zich ontwikkelt bij potentiële of feitelijke probleemgroepen: bejaarden, emigranten, e.a. Ook in het verband van dit sub-thema kwam weer de betekenis van de het gezin omringende structuren aan de orde (buurt, kennissen, verdere familie).

De behandeling van dit subthema heeft, zo mogen wij ter afsluiting opmerken, aangetoond, dat men hier te maken heeft met een veelheid van uit de praktijk gerezen vraagstellingen en deelinzichten, waarvoor de sociale wetenschappen zich nog te weinig hebben opengesteld. Er is hier sprake van een niet-beantwoorde uitdaging, die echter in allerlei opzichten zo veelbelovend is, dat een te ontwikkelen gezinssociologie hieraan moeilijk voorbij zal kunnen gaan.

Als laatste sub-thema fungeerde: *het gezin in het bedrijfssociologisch onderzoek*, waarvoor Prof. Dr. R. A. de Moor een aantal discussiepunten had geformuleerd. Dit

thema vertoonde structurele overeenkomsten met dat aangaande gezin en school. In beide gevallen betrof het een mogelijke vergelijking van twee typen van sociale systemen, die telkens dezelfde personen als deelnemers hebben. Bij de relatie tussen gezin en bedrijf is echter geen sprake van parallelle in nagestreefde waarden of doeleinden of gehanteerde normen. Daarom kan men verwachten, dat de mogelijke bijdrage van deze relatie tot de kennis van het gezin beperkter zal zijn dan in beginsel bij het onderwerp gezin en school het geval is. Men zal hier veeleer rekening moeten houden met mogelijk conflicterende elementen. En het is dan ook vooral onder dit gezichtspunt, dat veel bedrijfssociologische studies zich mede met gezinsfactoren hebben ingelaten.

Prof. De Moor stelde zijn discussiebijdrage onder het teken van de algemene vraag: in hoeverre en in welke opzichten zijn gezin en bedrijf omgeving voor elkaar, d.w.z. oefenen zij invloed op elkaars activiteiten, interacties en normen. Wat betreft de bedrijfsnormen zag de inleider hier weinig verband, met uitzondering van het hoger personeel en de zelfstandigen, waarbij de bedrijfsnormen hun uitwerking hebben in het gezin via een beperking van activiteiten en interacties. Ten aanzien van de werking van de gezinsnormen, die inleider in externe en interne onderscheidde, ligt de zaak meer genuanceerd. Ter illustratie noemde hij de mogelijke invloed van een autoritaire positie van de man op zijn bedrijfsgedrag en de relatie tussen opvoedingsnormen, die in het gezin gelden, en bedrijfsgedrag van jeugdigen.

Ten aanzien van activiteiten en interacties heeft voornamelijk het dienstrooster van het bedrijf invloed op het gezin, zoals in het bijzonder door het onderzoek naar de ploegenarbeid is gebleken. Van belang is daarnaast evenwel ook, en dit geldt ook meer algemeen, in hoeverre ook sprake is van indirecte beïnvloeding, bijv. door spanningen, frustraties of bijzondere satisfacties, die de werknemer in het bedrijf opdoet. Omgekeerd kunnen frustraties dan wel satisfacties in het gezin indirect hun invloed doen gelden op het werkgedrag van de werknemer, en in het bijzonder in de arbeidsprestatie tot uiting komen.

Ondanks dit geheel van denkbare relaties besloot de inleider zijn bijdrage met op te merken, dat het gezin in het bedrijfssociologisch onderzoek slechts een zeer ondergeschikte plaats behoeft in te nemen, een conclusie, die in grote lijnen door de discussianten werd gedeeld.

De conferentieresultaten als geheel overziende, kwam Prof. De Moor in zijn slotbeschouwing tot de volgende conclusies, die ter afsluiting van dit verslag mogen worden weergegeven:

- 1e. Het is van belang in verschillende sectoren meer dan tot nu toe gedaan is de analyse op macro-niveau te completeren door een analyse op micro-niveau (Philipsen). Het is overigens opmerkelijk, dat in een periode, waarin de empirische benadering en de inductieve methode zo sterk benadrukt worden, dit niet reeds meer is gedaan.
- 2e. Het afdalen tot de micro-trede van de sociologische ladder zal de sociologen noodzaken meer contact te zoeken met de groepsdynamica. De noodzaak van interdisciplinaire samenwerking zal toenemen.

- 3e. Van de andere kant zal de specialisatie naar materieel object ons niet blind mogen maken voor de samenhang van de verschijnselen uit diverse sociale systemen.
- 4e. Het gezin is naar zijn grenzen en zijn inhoud geen eenzinnig verschijnsel, maar varieert naar omvang en inhoud al naar gelang de problemen, waarmee het in verband wordt gebracht.
Dit betekent, dat het in onderzoeken gevaarlijk is uit te gaan van de schablonen van een institutionele gezinssociologie, die bovendien tot nu toe hoofdzakelijk beschrijvend van karakter is. Men zal integendeel via een nauwkeurige definitie van het te verklaren probleem moeten nagaan welke segmenten van het gezin en welk type variabelen van belang zijn.
- 5e. De theoretische inzichten omtrent met name beslissingsstructuren, taak- en informatiestructuren binnen het gezin zullen uitgangspunt moeten zijn voor de opzet van het onderzoek en de technieken van data-verzameling en data-analyse.